

Both Ödön, a szakjogtörténet művelője

1

A hazai alkotmány- és jogtörténet országosan ismert és nagyra becsült munkásának kutatási területe a tágan értelmezett reformkorra esett. Büntetőjogi tárgyú tanulmányait Szeged reformkori büntetőjogáról írta. A város büntető törvényszékének 1790-től 1848-ig terjedő, mintegy 20 ezer (!) jegyzőkönyvét kicédulázva hozzálátott e „nyersanyag” dolgozatokba öntéséhez, melyek közül korai halála miatt csupán néhány készülhetett el.

A jogtörténet írásában egy-egy intézmény, jogág története országos vetületének bemutatására két út kínálkozik a kutató számára: vagy országos levéltári anyag forrásainak feldolgozása révén ad képet vizsgálódása tárgyáról¹, vagy a helyi peranyagok, jegyzőkönyvek stb. átvizsgálása után, ezekből, mintegy mozaikszerűen állítja össze a végső tablót. Both Ödön az utóbbi kutatási módszer híve volt. Tudományos ars poeticáját a Szeged 1848. évi büntetőbíráskodását bemutató tanulmányának² bevezetőjében fogalmazta meg. Megállapítása szerint polgári korunk jogtörténeteszei túlnyomórészt alkotmánytörténeti kérdésekkel foglalkoztak, a magán-, a büntető- és a perjogtörténet kutatása perifériára szorult. A legtöbb feudális jogrendszerhez hasonlóan a magyar is kodifikálatlan volt, így a legfőbb jogforrás helyét nálunk is a szokásjog foglalta el. Ennek magánjogi anyagát Werbőczy Tripartitumában színvonalasan összefoglalta és a következő évszázadokban a magyar jogszolgáltatás számára vezérfonalul szolgálván a jogélet e területén bizonyos egységet teremtett, a büntető alaki- és anyagi jognak azonban nem volt ilyen zsinórmértéke. „A kódexhiány, a szokásjog uralma és az ezekből folyó partikularizmus együttesen tág teret biztosítottak helyi bíróságainknak arra, hogy joggyakorlatukban országrészenként, megyénként, városonként és igen gyakran még uradalmanként is egymástól többé-kevésbé eltérő módon járjanak el, más és más elveket alkalmazzanak. Az eltérő elvek szerint ítélkező, a különböző módon eljáró bíróságok joggyakorlatának ismerete nélkül, anélkül, hogy feltárnók jónéhány megye, város és uradalom büntetőbíráskodását megvilágító forrásanyagot, nem írható meg a magyar feudális büntetőjog története.”³

Törvényeink elsőfolyamodású rendes büntető joghatóságot adtak a szabad királyi városoknak, így Szegednek is, és ezen a helyzeten az 1848. áprilisi törvények sem változtattak. A szegedi „rabokat ítélő törvényszék” mindig társasbírósként járt el, taglétszáma azonban nem volt megállapítva. „Szegeden 1848-ban a törvényszéki üléseken egy elnök és 4–10 tanácsnoki rangú bírótárs, valamint a jegyzői hivatal kiküldötte jelenik meg, az azonban ma

¹ A büntetőjog története terén legújabban: *Hajdú Lajos*: Büntett és büntetés Magyarországon a XVIII. század utolsó harmadában. (Bp. 1985.)

² *Both Ödön*: Szeged város büntetőbíráskodása 1848-ban. (Szeged, 1985. — Acta Universitatis Szegediensis Sectio Politico—Juridica. Tom. IV. Fasc. 1. A továbbiakban: Szeged város...).

³ Szeged város... 5. 1.

már aligha állapítható meg, hogy a megjelenteknek hogyan és főként milyen számban kell közreműködniük érvényesnek tekinthető határozatok meghozatalában.”⁴ E bírák a város szűkebb, belső tanácsának tagjai közül kerültek ki, tisztüket azonban 1848 májusában már népképviseleti választással és a bírói eskü letételével szerezték meg. A törvényszék ülésein az elnöki helyet a polgármester foglalta el, helyettesítése pedig a helyettes polgármester feladata lett — nem a főbíróé.⁵ A bíróság hatásköre a megyei büntető szediákhhoz hasonlóan a felségsértés, a hűtlenség és a tágan értelmezett bankjegyhamisítás esetének kivételével általában minden közbüntetetre, sőt bizonyos magánbüntetésekre is kiterjedt, az utóbbiak közül különösen a testi sértések súlyosabb eseteire. Eredetileg csak polgárok és jobbágyok ellen járhatott el, nemesek és katonák ellen nem. Ezt a nyílt feudális jogegyenlőtlenséget az 1848: XXIII. tc. törölte el, melynek értelmében a rendi hovatarozás a városokban elveszítette eljárásjogi jelentőségét. A város bírósága 1848-ban is a büntetés kiszabásán túl a sértettek polgári jogi igényeit, köztük a gyógykezelés költségeit is megtérítette, sőt a gyermekét kocsmában elhagyó anyát 60 váltóforint *tartásdíj* megfizetésére is kötelezte.

A büntetőperekben az ártatlanság vélelme ismeretlen lévén — a vélelem inkább a bűnösség mellett szólt! — a befogottat egyszerűen gyilkosnak, rablónak stb. nevezték. Helyzetét súlyosbította, hogy a nemtelenek (zömében jobbágyok) ellen legtöbbször a *sommás* (szóbeli) büntetőper szabályai szerint jártak el, és e performában hivatásos védő nem működhetett közre. „A város törvényszékének 1848. évi jegyzőkönyve kifejezetten mindössze egy alkalommal tesz említést arról, hogy a szabadlábon levő vádlottakat törvényes megbízottjuk is képviselheti a bíróság előtt.”⁶

A bizonyítási eljárás során ugyan még mindig a kötött bizonyítási rendszer érvényesült, ám ennek keretei között 1848-ra Szegeden is az anyagi bizonyító eszközök váltak túlnyomóvá. A bizonyítás alaki eszközei — köztük az eskü — még nem tűntek ugyan el, de „tisztító” vagy „főre való esküvel” a vitatott büntetőügyet már nem döntötte el a városi törvényszék. A terhelte beismerő vallomása továbbra is a bizonyítékok királynője (*regina probationum*), de csak akkor szabályszerű, ha a vádlott minden kényszer nélkül, önként tette meg, és a törvényszéki hitelesítés (*authenticatio*) alkalmával sem vonta vissza. „Bizonyosat nem írhatunk ugyan, de a tagadó vallomások igen nagy számára tekintettel valószínűnek tartjuk, hogy a beismerés kicsikarása érdekében városunkban 1848-ban legalább rendszeresen már nem kerül sor sem tortúrára, sem szelíd tortúra alkalmazására.”⁷ A sommás perben hozott ítélettől eltérően a rendes büntetőper befejeztével hozott ítélet ellen volt helye fellebbezésnek a királyi táblához, 1848-ban azonban Szegeden a felperes tisztí főügyész egyetlenegy fellebbezést sem terjesztett elő.

A büntetés célja Szegeden 1848-ban az „igazságos”, a tettes által megérdemelt *megtorlás* volt, mely jórészt az elrettentésben megjelenő generális preventio és a sértettnek nyújtandó elégtétel követelményeinek is eleget tett. Az „igazságos” megtorlás érvényesülése végett értékelte a város bírósága a súlyosító és az enyhítő körülményeket. Az előbbieik között említhető például a felbújtásnál a felbújtó anya-volta, a büntetett előélet, a bűncselekmény elkövetésénél tanúsított vezető szerep; az utóbbiak között pedig az ifjú- és öreg kor, a részegség, házasságtörés és férjgyilkosság kísérleténél a férj „feszlett életmódja s aggasztó fenyegetései”.

A törvényszék 1848-ban mindössze egy alkalommal szabott ki halálbüntetést: egy igen súlyos beszámítás alá eső rablógyilkosnak vétette fejét. Nem tűnt még el a bot (férfiakra) és a korbács (nőkre) által foganatosított testfenyítő büntetés sem, bár a májusban megválasztott új összetételű, polgári szemléletű bírakból álló fenytőszék csak egy ízben, október 20-án

⁴ Szeged város... 7. 1.

⁵ Tóth Mihály főbíró elnöklési törekvéseire lásd *Ruszoly József: A szegedi népképviseleti közgyűlés 1848—1871.* (Szeged, 1984.) 90. l.

⁶ Szeged város... 15. 1.

⁷ Szeged város... 19—20. 1.

ítélte 25 korbácsütésre egy tettenért bünszövetség vezetőjét, a bátaszéki cigányvajda felelőségét.

A legsűrűbben alkalmazott büntetési nem a szabadságvesztés volt, melynek végrehajtását három fokozatban rendelték el: a rabság, a fogság és a börtön formájában. Legsúlyosabbnak a rabság, legenyhébbnek a börtön számított, ám a közöttük húzódó határ nem állapítható meg pontosan. A büntetési tételek generális maximuma 5 év volt (a rabságnál), minimuma pedig 6 óra (a börtönnél), a gyakorlatban azonban a legritkább esetben került sor 1 évet meghaladó szabadságelvonásra. A szegedi „rabokat ítélő törvényszék” bírái joggyakorlatukban az anyagi büntetőjog terén 1848-ban nem feudális, hanem *polgári* szemléletre valló elveket érvényesítettek.

1963-ban jelent meg Both Ödönnek az a tanulmánya, mely Szeged város büntetőtörvényszékének teljes kései feudális kori joggyakorlatát mutatja be két általános részi probléma: *a beszámítást kizáró és a büntetést megszüntető okok* rendszerének részletes elemzése keresztmetszetében.⁸

A múlt század első harmadáig az életkor mértéke a beszámítási képesség tekintetében még alig mondható kialakultnak. Arra is volt példa, hogy négyesztendős kislányt állítottak bíróság elé, és csak a bizonyítékok hiánya miatt mentették fel! Mindazonáltal 1831-től Szegeden, részben bizonyára az 1827. évi büntetőtörvénykönyv-tervezet hatására, eljárásjogi szempontból már egyöntetűen felelőtlennek minősítették a 12. életévüket el nem ért serdületleneket.

A terhelt elmebetegsége a szegedi bírák szemében nem számított eleve beszámítást kizáró oknak, csak legsúlyosabb, legnyilvánvalóbb eseteiben, ha az értelem használatának hiánya vagy a magán kívül lét megállapítható volt; egyebekben csak enyhítő körülményként szolgált. Az indulat megítélése is problematikus volt: távolról sem biztosított feltétlen büntetlenséget, szemben például a Codex Josephina I. része 5. §-ának c) pontjában foglaltakkal.⁹ A szegedi iurisdictio az ingerültséget, haragot, fájdalmat csak akkor tekintette beszámítást kizáró oknak, ha igen magas fokot ért el, vétenül keletkezett és „nem volt zabolázható”.

A korabeli országos úriszéki joggyakorlat¹⁰ a részegséget nem értékelte enyhítő körülményként, és a szegedi bírák sem távolodtak el messzire e felfogástól; az ittasság akármely súlyos esetét sem tekintették eleve beszámítást kizáró oknak. A részegen bűncselekményt elkövetőt minden esetben megbüntették — annál inkább, mivel a részegség sui generis delictum volt Szegeden —, de gyakran eltekintettek a rendszerinti büntetés kiszabásától.

A város bírósága az akaratot megsemmisítő vagy csak befolyásoló kényszerszerű fenyegetést beszámítást kizáró körülményként vette figyelembe a vétenül ilyen helyzetbe került elkövetőnél, ha a kilátásba helyezett hátrány életét vagy vagyonának jelentős hányadát közvetlenül veszélyeztette. A tévedés körében csak a ténybeli tévedés minősült beszámítást befolyásoló körülménynek, a jogi csak kivételesen, a büntetőjogi következmények elmaradásához pedig a gondatlanság hiányára is szükség volt.

A szegedi joggyakorlat szerint a fenyegető megillette a szülőt, a gyámot, a pedagógust, a mesterembert és kereskedőt, valamint a gazdát cselédjével, a férjet feleségével szemben, de csak kellő mérséklettel élhetett vele, azaz nem érthette el a kegyetlenség és a szemérmesítés határát. A hivatalból eredő jog gyakorlását vagy kötelesség teljesítését, ha azzal a jogosított nem élt vissza (alkalmanként még ez esetben is), beszámítást kizáró okként értékelték.

⁸ Both Ödön: A beszámítást kizáró és a büntetést megszüntető okok Szeged város reformkori büntetőjogában (1790—1848). (Szeged, 1963. — Acta Jur. et Pol. Univ. Szeged Tom. X. Fasc. 7.).

⁹ Közönséges törvény a vétkekről, és azoknak büntetéséről (Buda, 1788.) 5. l.

¹⁰ Az úriszéki bíraskodásra lásd Eckhart Ferenc: A földesúri büntetőbíráskodás a XVI—XVII. században. (Bp. 1954.), újabban pedig Kállay István: Úriszéki bíraskodás a XVII—XVIII. században. Bp. 1985.)

Hasonló megítélés alá esett, vagy legalább szándékot kizáró oknak minősült a gazdának és a mesterembernek cselédjéhez, legényéhez, inasához címzett parancsa is.

A kor jogászai, bírái még nem tartották fontosnak az orvosi beavatkozással kapcsolatos büntetőjogi kérdések felvetését. A vizsgált csaknem 60 esztendő alatt Szegeden egyetlen orvost, sebészt vagy szülészst sem vontak felelősségre műtét során esett testi sértés, testcsontkítás, boncolással elkövetett hullagyalázás stb. miatt. A fogolynak „szabadsága visszaszerzésére irányuló vágyakozását”, szökését rendre büntették, az 1820-as évek elejére azonban már — legtöbbször kimondatlanul — beszámítást kizáró oknak minősítették. Hasonlóan bírálták el az egyenesági rokonit, a testvérit és a házastársi viszonyt a feljelentési kötelezettség elmulasztásánál.

A büntetést megszüntető okok sorában az elkövető halála esetén mindenkor elmaradt a büntetés kiszabása. A kegyelmezési jogkört ugyan a király gyakorolta, ám kivételesen és kisebb súlyú ügyekben az elsőfokon eljáró szegedi törvényszék is eltörölte saját kiszabott büntetését. Ugyanígy járt el a bíróság a *retorzió* esetén, ha a jogtalanul okozott sérelmet azonnal követte a legfeljebb ölési szándék nélküli testi sértésig terjedő „visszatorlás”. Végül a sértett és az elkövető közötti megegyezés és a sértett megbocsátása (a házasságtörés és az emberöléssel fenyegetés szorosan vett kivételével) magánvétség elkövetése esetén számított büntetést megszüntető oknak.

1977-ben tette közzé Both Ödön az erőszakos közöszlítés büntetőjogi problematikáját feldolgozó tanulmányát.¹¹ Címe arra enged következtetni, hogy a szerző a téma országos anyagát feldolgozva mutatja be a *stuprum violentum* jogtörténeti vonatkozásait, ám szorosan véve itt is „csak” a szegedi levéltár kései feudális kori joganyagára támaszkodott. „Az igaz, hogy csak egy törvényhatóság, Szeged szabad királyi város bünyefenyítő törvényszékének joggyakorlatát tártuk fel — azt azonban teljes terjedelmében —, de feldolgoztuk a hatályos törvények, a »becsempészett« idegen Büntető törvénykönyvek és a három magyar (1795., 1827., 1843. évi) Büntető törvénykönyv-javaslat előírásait, valamint a korabeli magyarországi büntetőjogi szakirodalmat is. A szegedi judikatura és a nyomtatásban terjesztett nem helyi fel fogás között vizont olyan összhangot tapasztaltunk, hogy kutatási eredményeinket országosnak kellett tekintenünk.”¹² Tanulmányán végigvonuló leglényegesebb megállapítása szerint a korabeli bírák mindent elkövettek az erőszakos közöszlítés jogi szempontú megítéléséhez szükséges releváns körülmények bizonyításáért, ám törvénytől szokásjogot (*desuetudo*) alakítottak ki, midőn a törvényekben megszabott halálbüntetés helyett általánosan jóval enyhébb ítéleteket hoztak.

2

A büntető per jog intézményei közül Both Ödön érdeklődése leginkább az *esküdtszék* felé irányult.¹³ A polgári, ill. polgáriasuló állam igazságszolgáltatásának, egyben politikai rendszerének is fontos tényezője az esküdtszék. A feudális társadalommal majd mindenben szemben álló polgárságnak az az igénye hívta nyugaton életre, hogy a jogszolgáltatás döntő mozzanatába a mind szélesebb néprétegek is beleszólást nyerhessenek. Lényegében annak a demokratizálódási folyamatnak egyik vetületével állunk szemben, melynek egy másik,

¹¹ Both Ödön: A *stuprum violentum* a kései feudális magyar büntetőjogban. (Szeged, 1977. — Acta Jur. et Pol. Univ. Szeged Tom. XXIV. Fasc. 2. A továbbiakban: *Stuprum violentum*...)

¹² *Stuprum violentum*... 32. l.

¹³ Both Ödön: Küzdelem az esküdtbíráskodás bevezetéséért Magyarországon a reformkorban és az 1848. április 29-i esküdtszéki rendelet. (Szeged, 1960. — Acta Jur. et Pol. Univ. Szeged Tom. VII. Fasc. I. A továbbiakban: *Esküdtbíráskodás*).

¹⁴ *Esküdtbíráskodás* 3. l.

az alkotmányjog területére eső megvalósulási formája a népképviselői választójogért vívott küzdelem volt. Ott a cél a törvényhozó testületbe való bejutás lehetőségének a feudális rend kiváltságosain kívüliek számára való megszerzése volt, az esküdtszék vonatkozásában pedig a laikus elem bevitelére a perbe.

Angliában már a XII—XIII. század folyamán kialakult az egymás mellett eljáró nagy és kis jury, a vádemelésre és az ítékezésre hivatott esküdtszék intézménye, Franciaországban csak a forradalom eredményeként, 1792-ben kezdhették meg működésüket. A nagyfokú széttagoltságban élő Németországban is 1848 forradalmi eseményei kellettek ahhoz, hogy a Rajna vidéki tartományok bevált példája nyomán polgári jellegű esküdtszékek járhassanak el bűnügyekben a burzsoázia érdekeit súlyosan sértő feudális bíróságok helyett. A magyar fejlődés sokban hasonlatos volt ehhez: „hazánk is csak meglehetősen későn, szintén 1848-ban, a magyar márciusi forradalom eredményeként jutott el a fejlődésben odáig, hogy az 1848: XVIII. tc. legalább a sajtóvétségek elkövetőire megteremtse az esküdtbíráskodás bevezetésének a lehetőségét.”¹⁴

Az esküdtszéki bíráskodás bevezetéséért vívott harc Magyarországon speciális volt a tekintetben, hogy benne nemcsak a társadalmi előrelépés igénye fogalmazódott meg, hanem az elnyomó Habsburg abszolutizmus elleni küzdelem porondja is volt. A nagy francia forradalmat követő években nálunk leghaladóbbnak számító magyar jakobinusok sem követelték ezekben az új típusú bíróságoknak a megszervezését, valószínűleg azért, mert nem ismerték fel a polgári társadalom és az esküdtszéki bíráskodás közti szoros kölcsönhatást. Még a mártírhalált halt kiváló jogtudós, *Hajnóczy József* is megelégedett mind nyomtatásban névtelenül megjelent, mind kéziratban fennmaradt munkáiban a feudális magyar bírósági szervezet *reformjával*. Nagy jelentőségűek azonban azok a javaslatai, melyek arra irányultak, hogy az országgyűlés, illetve a megyegyűlések a nem nemes birtokosokat is választthassák meg bármilyen bírói tisztségre.¹⁵

Az esküdtszékre vonatkozó nézetek feltűnésének első jelei csak a reformkorban kezdtek mutatkozni, sokáig átütő erő nélkül. Helyesen állapítja meg Both Ödön, hogy a haladás olyan kimagasló harcosai, mint *Széchenyi* és *Kölcsey* sem tartották lényegesnek az esküdtszék meghonosítását hazánkban. *Széchenyi* „mindössze” (*Hajnóczyhoz* hasonlóan) törvény előtti egyenlőséget követelt, kiállt az úriszékek eltörlése mellett, és ki akarta terjeszteni a bírói tisztség viselésének jogát a megfelelő szakképzettséggel rendelkező nem nemesekre is¹⁶, *Kölcsey* Ferenc — az 1832/36. évi országgyűlés közismerten egyik leghaladóbb megyei követője — pedig „a polgári jogegyenlőséget feltételező esküdtszéki bíráskodás intézményével szöges ellentétben álló, rendszerint más és más törvényszékek megszervezését javasolta”.¹⁷

Az 1830-as évek végétől kezdve azonban megjelentek a feudális jellegű igazságszolgáltatással szakítani, az esküdtbíráskodást bevezetni akarók, s számuk nöttönött. *Zsoldos Ignác* székfoglaló előadásában 1839. november 17-én, a Magyar Tudós Társaság 10. nagygyűlésén fejtegette ki nézeteit arról, hogy a személyes szabadság legbiztosabb kezei az esküdtszékek tagjai, „kik a törvény vaspályáján érzéketlenül haladó igazságszolgáltatás egyetlen védelmei”.¹⁸ Ennél jóval szélesebb körben hatott *Szemere Bertalan*nak a büntetőbíráskodás problémáit is érintő, nyomtatásban először 1840-ben megjelent nyugat-európai útleírása.¹⁹ „E kötetben a szerző úgy állította egymás mellé a magyar és a francia bíróságokat

¹⁵ *Bónis György*: *Hajnóczy József*. (Bp. 1954.) 252. és a köv. 11., továbbá: *Hajnóczy József* közjogi-politikai munkái. (Bp. 1958. — Sajtó alá rendezte: *Csizmadia Andor*) 84. és a köv. 11.

¹⁶ *Balogh Jenő*: A „Stadium” és *Széchenyi* büntető perjogi javaslatai. Emlékkönyv Károlyi Árpád születése 80. évfordulójának ünnepére. (Bp. 1933.) 77. és a köv. 11.

¹⁷ Esküdtbíráskodás 7. l.

¹⁸ *Zsoldos Ignác*: A bíráskodásról általában. A Magyar Tudós Társaság évkönyvei. 5. kötet. 1838—1840. (Buda, 1842.) 2. osztály, 368. l.

¹⁹ *Szemere Bertalan*: Utazás külföldön. (Pest, 1840.), legfrissebb kiadása: *Szemere Bertalan*: Utazás külföldön. (Bp. 1983.) E tárgyra nézve lásd *Both Ödön*: Die wichtigeren sozialen, politischen

hogy minden gondolkodni tudó és akaró olvasójának a francia esküdtszéki szervezet és eljárás magasabbrendűségét kellett elismernie a magyar feudális bíróságok és eljárás felett.”²⁰ *Kossuth Lajos* 1841 márciusában az akkortájt talán legnagyobb olvasótáborral rendelkező újság, a *Pesti Hírlap* hasábjain szállt síkra az esküdtszék mellett, mert enélkül „sem a büntető törvényszolgáltatás, sem az alkotmányos szabadság épülete bevégezett nem lehet.”²¹ Pár hónappal utóbb *Szalay László* tette közzé több, mint öt íves tanulmányát, amelyben nagy összehasonlító joganyag felhasználásával fordította olvasói figyelmét az esküdtszéki bíráskodással járó előnyök felé.²²

A jogalkotásra hivatott szervezetben azonban továbbra is a régi rendszer hívei voltak többségben. Az 1840: V. tc. által kiküldött *országos választmánynak* a büntető eljárásjogi törvénykönyv-tervezet tárgyában előterjesztett javaslata szépen példázta ezt. „A választmányban, amely először 1841. december 1-én ült össze, a »fontolva haladók«, a konzervatívok voltak többségben. Ez az országos szerv már tanácskozásai kezdetén, amikor elvi kérdések is szőnyegre kerültek, Bezerédy István, Deák Ferenc, Eötvös József, Klauzál Gábor, Pulszky Ferenc következetes és szívós érvelése ellenére elvetette az esküdtszéki bíráskodást, bár eljárásjogi kérdésekben haladó jellegű határozatokat is hozott, és a büntető eljárásjogi törvénykönyv tervezetének elkészítésével megbízott albizottság kötelességévé tette, hogy megszövegezendő javaslatában ún. »szakbíróságokra« bízza az ítélezést.”²³

Az országgyűlés 1843. november 29-i kerületi ülésén a büntető eljárásjogi törvénykönyv tárgyában előterjesztett javaslat feletti vitát *Ghéczy Péter* nyitotta meg, kiemelve az esküdtszékek fontosságát. *Zsedényi Edvárd*, a konzervatívok vezérszónoka felszólalásában ad *Graecas Kalendas* indítványozta elhalasztani a szóban forgó intézmény bevezetését. *Klauzál Gábor* és ellenzéki harcostársai minden igyekezete is csak annyit tudott elérni, hogy a szavazás 24-24 arányt hozott, így további tanácskozások váltak szükségessé, melyek időpontját 1844. januárjában állapították meg.²⁴ Az 1844. január 26—27-i kerületi üléseken végre siker koronázta az ellenzék szívós küzdelmét, melyben oroszlánrészt vállalt Borsod követe, *Szemere Bertalan*, aki ritkán hallható, remek felépítésű beszédében cáfolta meg sorra a „fontolva haladók” érveit, és bizonyította az esküdtszékek létjogosultságát. A többség, 28 vármegye adta szavazatát az esküdtszékekre, és csak 20 ellenük. „Egy, e döntést hamarosan követő újabb voksolás alkalmával pedig 32 vármegye 15 ellenében azt is kimondotta, hogy az esküdtszékek alakításánál ne legyenek tekintettel a születési, a rendi különbségekre, nemesek és nem nemesek egyformán tölthessenek be esküdtbírói tisztséget.”²⁵ Miután az iménti határozatok szellemében a kiküldött *kerületi választmány* „az esküdtszék elvét a büntető eljárás egész rendszerén átszötte”, az országgyűlés kerületi ülése 1844. augusztus 17-én a javaslaton tett némi módosítással *kerületi határozattá* emelte, augusztus 28-án pedig az alsó tábla országos ülése is magáévá tette a kerületi ülés határozatát. Tudjuk azonban, hogy az igazi siker mégsem született meg, mert az oly sok haladó törekvést gáncsoló *főrendi tábla* szeptember 10-én — néhány valóban haladó tagjának akarata és érvelése ellenére — *nemet mondott*, ísmét elodázva ezzel azt, hogy a büntető igazságszolgáltatás új típusú bíróságok kezébe kerüljön.

Az utolsó rendi országgyűlésen sokáig napirendre sem tűzték az esküdtszékek ügyét, mígnem elérkezett 1848. március 15. Pest népe a „Mit kíván a magyar nemzet?” kérdéssel

und verfassungsrechtlichen Ansichten des jungen Bertalan Szemere. (Szeged, 1985. Acta Jur. et Pol. Univ. Szeged Tom. XXXIII. — Studia in honorem Velimirii Pólay septuagenarii).

²⁰ Esküdtbíráskodás 9. 1.

²¹ *Kossuth Lajos*: Bünper. *Pesti Hírlap* 1841. március 10. 20. sz.

²² *Szalay László*: A büntető eljárásról különös tekintettel az esküdtszékekre. (Pest, 1841.)

²³ Esküdtbíráskodás 9—10. II.

²⁴ *Kovács Ferenc*: Az 1843/44-ik évi magyar országgyűlési alsó tábla kerületi üléseinek naplója. (Bp. 1894.) 3. kötet 193. és a köv. 11.

²⁵ Esküdtbíráskodás 12. 1.

kezdődő 12 pont egyikében, a nyolcadik pontban képviselő és egyenlőség alapján esküdt-székek megszervezését követelte. Az országgyűlés kénytelen volt politikáját — Kossuth szavaival — „a körülmények színvonalára” emelni, ami ez esetben végre az esküdt-székek fel-állításához vezetett, mégha csak a sajtóvétségek elkövetői ellen indítandó eljárásra korlátozottan is.²⁶ A jogalkotó a *sajtótörvény* 17. §-ának első bekezdésében rendelkezett akként, hogy a sajtóvétségek elkövetői felett nyilvánosan ítélező esküdt-szék jár el, és felhatalmazta a minisztériumot arra, „hogy szorosan a büntető eljárásról szóló múlt országgyűlési javaslatnak elvei szerint, az esküdt-bíróságok alakítását *rendelet* által eszközölje”.²⁷ Deák Ferenc-re, az első magyar felelős minisztérium igazságügyi tárcájának vezetőjére várt az esküdt-széki bíráskodást szabályozó rendelet elkészítése, közzététele és a végrehajtásról való gondosko-dás.

Hivatalának megszervezése során Deák különös gondot fordított a törvénykönyv-javaslatok és az igazságügyminiszteri rendelettervezetek elkészítésére hivatott *kodifikációs ügyosztályra*, amely kitudt abból is, hogy élére az 1843. évi büntető eljárási törvénykönyv-javaslat kimunkálásában vezető szerepet vivő Deák mellett legtöbb érdemet szerzett *Szalay Lászlót* állította. Ebbe az ügyosztályba kapott beosztást *Irányi Dániel* titoknoki rangban, valamint *Székely József* fogalmazó és a Szalay Lászlóval rokonságban álló, mindössze 19 éves *Békey (Drescher) István* fogalmazói segéd. Rájuk, közelebbről „Szalay Lászlóra és Békey Istvánra hárult az a feladat, hogy Deák Ferenc megbízásából az esküdt-széki rendelet tervezetét megszövegezzék és miniszteri aláírásra előterjesszék”.²⁸

Sokan, sokféleképp próbálták megválaszolni azt a kérdést, hogy kinek köszönhetjük a szóban forgó rendelet tervezetének fogalmazványát. *Ghyecz Kálmán*, az 1848. évi igazságügyminisztérium államtitkára, *Ferenczi Zoltán*, Deák Ferenc életrajzírója, *Csengery Antal* és általában a legtöbben Szalay Lászlót jelölték meg a fogalmazvány szerzőjeként. Both Ödön is állást foglalt a csaknem évszázadosnak nevezhető vitában, és igen meggyőzően érvelt egy merőben új megoldás mellett, mely a szerzőt Békey István személyében látja. Kiindulópontja az volt, hogy elő kell venni és alapos vizsgálat tárgyává kell tenni a legelső szövegpéldányt, mely az Országos Levéltárban ma is fellelhető.²⁹ Az iraton egy bélyegző lenyomata olvasható: „Békey István könyvtára”, mely arról tanúskodik, hogy a levéltár korabeli vezetősége által a 99/1898 leltári szám alatt nyilvántartásba vett okmány eredetileg a Békey család birtokában volt. Nyilván nem lehetett véletlen, hogy a magyar jog történetének e jelentős emléke az igazságügyminisztérium irattárából *éppen* a Békeyek archivumába került. „Ha ehhez még hozzávesszük azt, hogy rendeletünk kézírata és a rajta levő aláírás, de egy másik, kétségtelenül Békeytől származó fogalmazvány is³⁰ egy és ugyanazon kéz írása, az *első fogalmazó személyét Békey Istvánban* kell megjelölnünk.”³¹ Nevezett szerzősége ellen ezek után talán csak azt lehetne felhozni, hogy más *diktálta* a szöveget, ő csak írta; ezen elgondolás helyessége azonban nem valószínű, mert az 1848. évi igazságügyminisztérium-ban szép számmal dolgoztak írnokok, aligha lehetett szükség arra, hogy a fogalmazói kar egyik tagjával végeztesse írnoki munkát.

Az első fogalmazat azonban még nem jelentette a végleges szöveget, számos javítás, törlés, betoldás után alakult csak ki a tisztázat. Így például a rendelet 27. §-ának b) pontja

²⁶ Az 1848: XVIII. tc., a sajtótörvény II. fejezetének 13 szakasza által megállapított keret-szabályozás formájában.

²⁷ Magyar Törvénytár. Corpus Juris Hungarici. 1836—1868. évi törvénycikkek. (Bp. 1896.) 239. l.

²⁸ Esküdtbíráskodás 21. l.

²⁹ O. L. I. M. B. T. (Büntető Törvénykezési Osztály iratai) 1848: 4. kf. 1. sz.

³⁰ O. L. I. M. B. T. 1848: 4. kf. 6/a. sz. alatt található fogalmazvány, amely tartalmát tekintve, Pest városának az igazságügyminisztériumba 1848. május 26-án érkezett felterjesztéséről Békey István által készített és aláírt kivonat.

³¹ Esküdtbíráskodás 22. l.

Deák Ferenc közre munkálása folytán nyerte el végső formáját, az 57., a 86—90. és a 98. § pedig teljes egészükben Szalay László tollát dicsérik. A miniszter által aláírt tisztázat és a 300 példányban kinyomtatott, sőt a Pesti Hírlap hasábjain is megjelentetett szöveg között volt ugyan néhány, nem sajtóhiba jellegű eltérés, ezek a javítások azonban aligha származhattak mástól, mint Deáktól. A Szalay vezette ügyosztály természetesen nem csupán saját fejére támaszkodott a rendelettervezet elkészítésekor: Deák útmutatásai mellett legfőbb forrása az 1844. évi II. büntetőeljárásjogi javaslat volt, olyannyira, hogy „sokszor szerény stiláris módosításokkal szinte szószерint ültettek át ezekből szakaszokat saját művekbe”.³²

3

Miként a büntető- és perjog, úgy a magánjog területén is a kései feudális kor joganyagát kutatta Both Ödön, ám itt csupán egy tanulmánya áll rendelkezésünkre ahhoz, hogy ebbéli munkásságáról képet alkothassunk magunknak.³³ E dolgozatában a feudális magánjog talán legösszetettebb, a legtöbb jogi problémát rejtő jogintézményét, a *feudális tulajdon* fő vonásait mutatta be, a hely szűke miatt meglehetősen vázlatosan.

A feudális jog a tulajdont abban az abszolút értelemben, ahogy azt a római jog kialakította és értelmezte, nem ismerte. Természetesen feudális tulajdonról, ill. tulajdonjogról mégis van értelme beszélni, csak tisztán kell látni, hogy az e szakkifejezéssel jelölt jogintézmény számos lényeges tekintetben különbözik a római jogi, valamint az ezzel gyökerében rokon polgári jog megfelelő intézményétől. A feudális tulajdon fő jellegzetességeit az alábbiakban foglalta össze a szerző: „1. osztott tulajdon, amelynek a keretei között a tulajdon (*dominium*) és a birtok (*possessio*) igen nagy mértékben összerosódtak, 2. különböző hatalmi és egyéb jogosultságok (bíráskodás, igazgatás, adóztatás stb.) kapcsolódnak hozzá és 3. a földtulajdonosok széles körű jogosítványaik ellenére igen távol állanak attól, hogy főként ingatlanaikról szabadon rendelkezzenek”.³⁴ A feudális tulajdonjog leglényegesebb eltérése a római, illetve a modern jogok ugyane névvel jelölt jogintézményétől éppen abban mutatkozik, hogy erősen kötött. „A tulajdonos rendelkezési jogát *hármaskötöttség* korlátozza jelentős mértékben, amelyek a nagycsaládi-nemzetségi vagyonszövetség maradványainak továbbéléséből (*ősiség*), a királynak (szentkoronának) az adománybirtokra vonatkozó főtulajdonosi jogából (*adományrendszer*) és a földesúr-jobbágy viszonyából (*úrbériség*) származnak.”³⁵ Mivel a magyar feudális tulajdon leglényegesebb jellegzetességei éppen a kötöttségekben mutatkoznak, dolgozatában a szerző ezek kifejtésére koncentrált.

Az *ősiség* és az *adományrendszer* legősibb jogintézményeink közé tartoznak, ezért Werbőczy István a XVI. század elején már kikristályosodott formájukban találta őket, és ekként rögzítette Hármaskönyvében. Mivel pedig az évszázadok múlásával e jogintézmények lényegében mit sem változtak, kései feudális kori állapotukban való bemutatásuk során Both Ödön bátran meglehet, hogy kútfőül „mindössze” a Tripartitum megállapításait és a szakirodalom eredményeit használta fel.³⁶

Más a helyzet az *úrbériséggel*, mely a feudális társadalom fejlődésével maga is számos változáson ment át és éppen a szerző által vizsgált korban gazdagodott sok új vonással. Egyrészt a szokásjog már régóta létező szabályainak továbbéléséből, másrészt a felvilágosult abszolutizmus kormányzati módszereiből következően a földesúr és a jobbágy viszonya

³² Esküdtbíráskodás 27. l.

³³ *Both Ödön: A magyar feudális tulajdon fő vonásai a kései feudalizmus idején.* (Jogtudományi Közlöny, 1984. 6. sz. 328—333. ll.) A továbbiakban: *A magyar feudális tulajdon...*

³⁴ *A magyar feudális tulajdon...* 328. l.

³⁵ U.o.

³⁶ A szerző bő és alapos szakirodalmi bibliográfiát ad tanulmánya végén.

igen sokrétű volt. Werbőczy azon tétele³⁷, hogy a jobbágy nem tulajdonosa, hanem csak használója ura földjének, és mindössze munkája gyümölcséből illeti meg bizonyos hányad, már a XVI. század elején is sok tekintetben csak a köznemesi párt ideológiusa által megfogalmazott kíváncsalom volt. A XVIII. századtól a jobbágy számos további tulajdonosi részjogosultság birtokosa lett, jogállása tehát kedvezőbbé vált.

A jobbágyság jogállás nem volt tökéletesen egységesnek mondható, két okból: „1. a jobbágyság viszonyait szabályozó szokásjog számos vonatkozásban rendkívül partikuláris volt, 2. a földesúr saját kezelésében tartott, majorsági birtokai mellett a jobbágy birtokában levő földeknek számos fajtája létezett különböző jogi sajátosságokkal.”³⁸ Utóbbiak közül kiemelést érdemelnek az úrbéri telkek, az irtványföldek és a szőlők. Igen különböző jogok és kötelezettségek mellett együtt használták ezenkívül a jobbágyok urukkal a legelőket, nádasokat, erdőket, halászó vizeket. Werbőczy nyomán elterjedt felfogás szerint, valamint a Curia Regis döntvényében (*decisio*) is megfogalmazottan nemesi jószágot csak nemes szerezhethet, nem nemesből az ilyen birtokot birtoklási képtelenség (*incapacitas possidendi*) címén általában bármely nemes elperelhette. A helyzet a valóságban mégsem volt ilyen egyszerű, mert már a Tripartitum fent említett megállapításának első félmondata is arról tudósít, hogy „*per hoc — ti. a jobbágyöröklési szabályok alatt — tamen non est intelligendum, ut haereditas* (itt: ingatlan is) *per rusticum cuiusdam legata, vel vendita, iure perpetuo a domino terrestri alienari possit*”, tehát a jobbágynek sem hiányzott teljesen a rendelkezési joga, mely azonban a különböző típusú jobbágybirtokokon eltérő volt.

Az úrbéri telek számított jogilag leginkább védettnek. „A földesúr jogszerűen nem vehette el jobbágysági telkeit, csak a közbeeső (*aestimatio communis*) érték kifizetésének kötelezettségével kibecsülthette azokból (*abaestimatio sessionum*) őket, ha a) vétkesen alkalmatlanná váltak a köz- és a földesúrnak járó tartozásaik teljesítésére vagy b) súlyos kihágásaik miatt nem maradhattak társaik között, és ha c) a földesúrnak több osztályra, örökrészre jogosult gyermeke, de csak egy nemesi háza volt, új nemesi kúriák építése céljából.”³⁹

Az irtványföld joghelyzete sokban eltért az úrbéri telektől, és még az egyes irtványok között is jelentős különbségek alakultak ki. Jogi sorsuk alakulása háromféle irányt vett: majorsági vagy telki földdé váltak, illetve megőrizték irtvány jellegüket. „A saját kezelésbe vett, majorsági földdé vált irtványfölddel a földesúr jobbágyságaira tekintet nélkül szabadon rendelkezhetett, az úrbéri telekbe beolvadt irtvány ennek jogi sorsában osztozott, az irtvány jellegüket megtartott földek felett azonban mind a földesúr, akinek allodiális földjein jöttek létre az irtványok, mind a paraszt szabadabban rendelkezett, mint az úrbéri telekkel.”⁴⁰

Összefoglalásként a szerző arra a megállapításra jut, hogy a magyar feudális nemesi jogban a tulajdonosi jogosultságok a római vagy modern jogi értelemben vett tulajdonjog tartalmi elemeit lényegileg csak abban az esetben fedték, ha az ingatlan *egyszerre* szerzett, nem adományos és majorsági természetűnek minősült. A kutatóra itt még számos kérdés megválaszolása vár, melyek közül Both Ödön az úrbéri viszonyoknak a nemesi tulajdonjogra gyakorolt hatását vizsgálta meg, és jutott az eddig tudottnál árnyaltabb eredményre

³⁷ Tripartitum, Parsis III. Tit. 30. 7.

³⁸ A magyar feudális tulajdon... 331. l.

³⁹ Uo.

⁴⁰ A magyar feudális tulajdon... 332. l.